

Figuri de dascăli

CONTRIBUȚII LA VIAȚA ȘI ACTIVITATEA CĂRTURARULUI ILUMINIST, EUFROSIN POTECA

(pînă la 1828)

MUGUR MOȘ

La confluența veacurilor al XVIII-lea și al XIX-lea lupta dintre vechi și nou, anunțînd zorii capitalismului în răsăritul Europei înregistra și la noi, în planul mișcării de idei al ideologiei burgheze semnele iluminismului acomodat realităților și tipului de dezvoltare specifice acestei părți a continentului. Nevoia unei noi ideologii era obiectiv condiționată de transformările vieții materiale. Iluminismul în Principatele române acoperă o perioadă ce se poate plasa de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, mergînd pînă la 1864, integrînd și interferîndu-se pentru o scurtă perioadă de timp cu pașoptismul revoluționar care deschide epoca romantismului românesc¹. Iluminismul românesc la noi oferă pe tărîm filologic, istoric și didactic o notă originală, a unei mișcări de idei venită în slujba readucerii, cu claritate, în discuție a argumentației umanismului cronicăresc. Chiar dacă mai păstrează la unii cugetători urmele unei judecăți religioase sau se afirmă în cadrul oferit de biserică sau al lucrărilor teologice, iluminismul românesc are o notă dominantă idealist-raționalistă, de influență Kantiană². Tendința ridicării culturale a poporului la nivelul „unui veac prealuminaț”³ rămîne o preocupare și a ilumiiniștilor noștri.

Ceea ce marchează nota specifică gîndirii iluministe muntene ca și a celei moldovenești de altfel, față de cea transilvăneană, este „lupta cu limba și cultura greacă”⁴ ajunse apanajul unei pături subțiri, și stavila în calea culturii și limbii naționale, a afirmării drepturilor națiunii române însăși. Împletind și prelungind lupta de idei cu frămîntările social-reformatoare ale vremii, limbajul și cîmpul ideatic iluminist se îmbogățește ca formulări antifeudale, noțional-patriotice de dreptate și egalitate socială. Marcat de ideile revoluției franceze de la 1789, ca și de gîndirea rousseau-istă, influențat direct de activitatea revoluției lui Tudor Vladimirescu, curentul iluminist va pune în circulație noțiunile de „neam”, „patrie”, „unire”, „frăție” pînă la realizarea idealurilor multiseculare ale românilor: unirea și independența. La împlinirea lor considerăm a-și fi adus contribuția într-o formă sau alta, indirect, la proporțiile timpului, pregătiri și personalității mai

¹ Cf. Paul Cornea, *Originile romantismului românesc*, Editura Minerva, București 1972, cartea a III-a, passim.

² Cf. R. Pantazi, *Despre orientarea antiteologică raționalistă din țările române în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Cercetări filozofice”, nr. 5, 1960, p. 144.

³ Cf. Gh. Șincai, *Învățătura firească spre surparea superstițiilor norodului*, Editura Științifică, București 1964, passim.

⁴ Folosirea limbii grecești duse la abandonarea „...idiomului național. Ca unul care nu ar fi bun a reproduce idei mai deosebite și bun numai pentru mijlocirea nevoilor de rînd” (A. D. Xenopol, *Istoria Românilor* vol. X, Editura „Cartea Românească”, București f.a., p. 201).

modeste, cărturarul Eufrosin Poteca. Și pentru că, judecînd o dată cu poetul⁵, că : „Sînt mult mai vrednici de cinste acei care au făcut /În știință sau meșteșuguri fericitul început/ Decît cei ce după dinșii și de dinșii îndreptați/ Au ajuns de-săvîrșirea prin exempluri ajutați“, judecăm pe Eufrosin Poteca, unul dintre aceștia, cum cu pertinentță îl caracteriza George Călinescu „...dintre întîii promotori ai filozofiei pozitive și a științelor, un apărător al naturii împotriva ascetismului monahal, un dușman, în fine, al privilegiilor clasei de sus“⁶.

*
*   *
*

Eufrosin Poteca s-a născut în jurul anului 1786⁷ în satul Nueșoara pe valea Teleajenului, în fostul județ Săcuieni (azi Prahova) ca unicul băiat din cei șapte copii ai țăranului Dumitru Poteca. Începuturile plutesc în negura lipsei documentelor. Despre mama sa nu avem informații. Rămas de mic orfan de tată⁸ sub ocrotirea surorilor mai mari care-l iubeau⁹, ajunge la vîrsta uceniciei într-o meserie și a susținerii prin muncă și mijloace proprii. Numele „Poteca“ poate fi pus în legătură, nu fără temei, cu îndeletnicirile de cărăușie ale tatălui său Dumitru, ca de altfel și ale unui unchi din București, Radu Poteca¹⁰ (nume purtat înainte de a se călugări — 1806) va porni în viață pe aceste urme, ale îndeletnicirii de cărăușie. Așadar de origine țărănească, umilă, Radu Poteca n-a uitat în modestia și simplitatea sa obîrșia ce-o avea. Nu a încercat s-o ascundă sau s-o prefacă, mărturisind direct : „Eu cu adevărat văd că sînt mult mai de jos, pentru că sînt născut mai aproape de pădure decît de curtea domnească, dar părinții mei din care se trage tot neamul omenesc sînt cerul și pămîntul, care trăiesc în vecii vecilor și au vrut ca să se nască în munți metalurile cele mai scumpe, pietrele și florile cele mai frumoase“¹¹. O frumoasă cugetare scrisă cu simțire și nu fără talent literar.

Începuturile activității de instruire se pierd în negura lipsei documentelor. E de presupus, avînd în vedere procedura vremii, că primele noțiuni de scris și citit le-a căpătat în școala românească din satul său natal. Continuă studiile

⁵ Gr. Alexandrescu, *Epistolă D.I.V. Autorul „Primăverii amorului“* în Fa-bule și alte scrieri, ediția îngrijită de I. Fischer, prefață P. Marcu. Editura pentru literatură București 1967, p. 131.

⁶ G. Călinescu, *I. H. Rădulescu și epoca sa Eufrosin Poteca, Gr. Pleșoianu, C. Aristia*, Text stabilit și adnotat de Al. Piru, Ed. Tineretului, București, 1966, p. 84.

⁷ D. Dobre, *Eufrosin Poteca Motreanul*, Teză licență, București, 1899, p. 20, cf. Mihai Vulpescu, *Eufrosin Poteca și începuturile școlii în limba română*, în „Studii și materiale privitoare la trecutul istoric al județului Prahova“, Ploiești nr. 1/1968, p. 95.

⁸ D. Dobre, *Op. cit.*, p. 20.

⁹ C. Rădulescu-Motru, *Din autobiografia lui E. Poteca*, București, 1943, p. 9.

¹⁰ Radu Popescu, în „Noua Revistă Română“, nr. 44, vol. 4/1901, p. 364 — fost secretar al lui Eufrosin Poteca desminte că numele său era Dimitre Poteca, cum uneori semna cu numele tatălui, ci Radu Poteca ; cf. D. Dobre, *op. cit.*, p. 20, Gh. Dem. Teodorescu *Viața și operele lui Eufrosin Poteca*, București, 1883, p. 6.

¹¹ *Scrisoarea* lui E. Poteca din 10 febr. 1822 către Constantin Bălăceanu (I. Bianu, *Întîii bursieri români în străinătate*, în „Revista Nouă“ 1888, p. 424).

la București la școala grecească din chiliile de la sfântul Măgureanu, fiind întreținut de un negustor „toptangiu“ în grija căruia fusese dat de unchiul său, „căruțașul“¹². Avea pe atunci vreo 24 de ani. Muncea asiduu pentru a putea acoperi cheltuielile mari necesitate de scumpetea școlii pe care o frecventa. Se pare că pentru a putea continua studiile, Eufrosin Poteca îmbracă haina monahală, în 1806¹³. După o perioadă de doi ani, când se retrage al mănăstirea Neamțului, Eufrosin Poteca reia la 1808 Studiile la Academia greacă¹⁴, condusă de luminatul dascăl Neofit Duca. Aici are ocazia să audieze strălucitele cursuri¹⁵ de limbă latină a lui Petrache Poenaru și cel de drept al profesorului Nestor. De la acesta din urmă a moștenit Poteca interesul pentru gândirea filozofului Heineccius cît și dragostea pentru științele juridice.

La 1818 cărturarul transilvănean Gh. Lazăr deschide școala sa cu predare în limba română, instalată în chiliile de la Sf. Sava, o școală accesibilă păturilor mai sărace¹⁶. „Cînd au venit la București dascălul Lazăr — își amintește Ion Ghica — băieții de la Udricani, de la Sf. Gheorghe, de la Colțea și de la toate bisericile au golit acele școli și au alergat la Sf. Sava cu Petrache Poenaru, cu Eufrosin Poteca, cu Simion Marcovici, cu Pandeli, cu Costache Moroiu și cu mulți alți tineri din școala grecească“¹⁷. Mediul de instruire în limba română în spiritul culturii naționale va dezvolta simțăminte patriotice cu profunde înriuriri, asupra formației cărturarului Poteca, de altfel atît de trebuincioase în acea epocă de rededeptare socială și națională. Din această perioadă datează și prima sa publicație, o traducere din O. Darvaris¹⁸, apărută la Buda, fiind destinată studiului teologiei. În prefața acestei cărți consideră autorul limba română „una din fetele limbii latine“, înțelegînd nevoia dezvoltării școlii românești, a cizelării limbii naționale. El însuși dascăl de teologie, apoi de geografie, chiar în acești ani 1818—1819¹⁹ recunoaște nevoia predării disciplinelor școlare în limba română și subliniază meritul de deschizător de drum al lui Gh. Lazăr (discursul din 20 iulie 1827): „...De școală, de filozofie și de științele omenești nimeni n-au îngrijit în limba românească și în țara noastră pînă la anul 1818 cînd..., au așezat pe domnul Gheorghe Lazăr la Sf. Sava, ca să învețe geometria în limba românească așijderea și pe mine mai tîrziu, ca să paradosesc geografia, iarăși în limba patriei noastre... Așadar această școală cu aceste științe s-au

¹² Gh. I. Moisescu, *O sută de ani de la moartea arhimandritului Eufrosin Poteca, egumenul mănăstirii Gura-Motru*, în „Mitropolia Olteniei“, Craiova, an. X, nr. 11—12, 1958, p. 768.

¹³ N. Iorga, *Istoria literaturii române în veacul al XIX-lea*, I „Minerva“, București, 1907, p. 61 — opinează pentru anul 1812.

¹⁴ E. Poteca, strălucit elev figurează pe o listă comună dascăli-elevi („*Revista istorică*“, an IV.1918, p. 110—111).

¹⁵ A. Rădulescu, *Cercetări asupra învățămîntului dreptului în Țara Românească, pînă la anul 1865*, în „*Rev. critică de drept, legislațiune și jurisprudență*“, Buc. 1913, pp. 186—187.

¹⁶ N. Iorga, *Istoria învățămîntului românesc*, ed. îngrijită de Ilie Popescu Teiușan, Editura didactică și pedagogică, București, 1971, 86.

¹⁷ I. Ghica, *Scrisori către V. Alecsandri*, Ed. pentru literatură, București, 1967, p. 50.

¹⁸ D. N. Darvaris, *Mai înainte gătire spre cunoștința de Dumnezeu* talmăcită de E. Dimitrie Poteca, Buda 1818.

¹⁹ C. Rădulescu — Motru, *op. cit.*, p. 9.

urnat și după moartea lui Kir Lazăr, de uceniciei săi²⁰. Și Eufrosin Poteca a fost unul dintre aceștia. Pentru a putea continua aceste începuturi școala românească avea nevoie de dascăli inimoși dar și pregătiți. Continuarea și perfecționarea studiilor începute în țară se impune a fi făcut-o la școlile de tradiție din occident. Era o necesitate în acele împrejurări ale începuturilor școlii românești, dincolo de faptul că va rămâne o modă cosmopolită pentru tinerii protipendadei românești, care aduceau din afară „...vorbitură multă și fără socoteală“ fiind considerați „...oameni luminați și slăbiciunile străinilor mai prețuite decît modestia sau smerenia cea țărănească“²¹. Nevoile învățămîntului românesc nu mai puteau fi împlinite prin dascăli străini care nu aveau acel „...suflet deosebit pe care-l cereau acum zorile unei renașteri...“²². În aceste condiții „Eforia școalelor înainta domnului Al. Suțu anafoana din 17 februarie 1820 menționînd pe cei patru bursieri, destinați a fi viitori dascăli²³. Bursa acordată prevedea durata de patru ani și un fond de 16 060 lei²⁴ care nu era de neglijat în condițiile lipsei de interes a boierimii pentru un atare gen de investiții, ca și a inexistenței unui fond bănesc pentru domeniul educației, precum și raportat la salariile dascălilor. De pildă I. H. Rădulescu, ca dascăl și director al școlii de la Sf Sava (după moartea lui Gh. Lazăr în 1823) cîștiga lunar 250 de lei.²⁵ Condițiile bursei, pentru respectarea căroră erau luați garanți părinții și rudele celor rămași în țară, prevedea obligația cursanților ca la întoarcere să profeseze ca dascăli vreme de 8 ani, în caz contrar urmînd să se plătească cheltuielile inclusiv dobînda²⁶.

Prin alegerea universităților din Pisa și Paris pentru formarea acestor dascăli pe linia unor mai vechi legături culturale, ca de altfel și mai adînci de natură etnico-lingvistică și spirituală, se continuau relațiile de școală existente din vremea lui Constantin Brîncoveanu²⁷.

Anii șederii la studii s-au dovedit plini de privațiuni, mai ales de ordin material. Eforia școalelor profitînd de revoluția lui Tudor din 1821, deși aceasta nū afectase școlile, care se mențineau „în oareși care ființă, încă și cu dascăli și ucenici nerisipiți“²⁸, redusese fondurile acuzîndu-i pe deasupra, pe bursierii săi de risipirea banilor primiți. Eufrosin Poteca care-și va asuma rolul moral de reprezentant al bursierilor români în raport cu Eforia școalelor scria la 10 februarie 1822 mitropolitului Dionisie Lupu: „Va veni timpul să se laude cu noi nu numai aceștia care ne-au trimis ci toată Valahia“, arătînd că „...aceste pu-

²⁰ J. G. Heineccius, *Filosofia cuvîntului și a năravurilor, adecă logica și etica elementare*, Buda, 1829, p. 359.

²¹ Z. Carcalechi, *Povățuitorul tinerimei către adevărata și dreapta cetire*, f. 1. fa. p. 53.

²² N. Bănescu, *Cei dintii bursieri români în străinătate*, în „Revista generală a învățămîntului“, 1910, p. 216.

²³ C-tin Popa Dumitru — drept, Ion Pandele (mai apoi în locul său P. Poenaru), Simion Marcovici — matematica, E. Poteca — filozofie (Gh. I. Moiescu, *Cei dintii bursieri ai lui Eufrosin Poteca*, în „Raze de lumină“, an. V, 1933, nr. 1—2, p. 6 nota 6).

²⁴ D. Dobre, *Op. cit.*, p. 26.

²⁵ V. A. Urechia, *Istoria școalelor*, vol. I, Buc. 1892, pg. 112—113.

²⁶ Idem, *Istoria românilor*, vol. XII, Buc. 1898, p. 87—88.

²⁷ A. Rădulescu, *op. cit.*, p. 187.

²⁸ *Doc. privind istoria României, Răscoala din 1821*, Ed. Acad. R.P.R., vol. III, Buc. 1960, p. 182.

ține idei ale noastre le vom semăna în Valahia — sau grine pe șesurile întinse ale ei“²⁹. La acuzația eforilor de a nu-i fi trimis în țară atestatele de la cursurile urmate, E. Poteca răspunde în scrisoarea din 26 nov. 1823: „Nu prea vă mîhnîți, prea-cinstiți boieri, fieșcare din noi n-am făcut mai puțin decît am putut...“, continuînd cu ironie că era cît pe ce să-și facă „o apologie mai pe lerg...“, pe care să o scrie în șease limbi, adecă rumânește, grecește aplă, ele-nește, latinește, italienește și franțuzește și așa trimițînd-o, întărită cu toate dovedirile filosoficești că n-am învățat nimic, să-mi ceiu ertăciune de la d.voastră...“³⁰. Situația trebuie să fi fost cu adevărat foarte grea și apăsătoare. Ion Pandele unul dintre bursierii ce urma să se specializeze în matematică își pune capăt zilelor. Eforia, nu întîrzie în scrisoarea din 12 iulie 1824 să-i acuze că nu au studiat cu toții matematica, pentru a putea fiecare preda toate disciplinele pentru care fuseseră trimiși la studii. Acuzația privea mai ales pe Costache Moroiu care studia dreptul și nu urmase nici un curs de matematică. Văzînd nedreptatea Eforiei, Poteca se face din nou purtătorul de cuvînt al celor vizați arătînd tocmai legat de pretențiile abuzive ale Eforiei școalelor, nevoia de legi în Valahia precum și necesitatea instituirii unei egalități între cetățeni „...de la divaniți pînă la plugari și la hrănitorii de dobitoace“³¹, iar impozabilitatea să fie proporțională cu veniturile (scrisoarea din 15 septembrie 1824). Recunoaștem accentele iluminismului contestator în problema inechităților sociale, anticipînd activitatea de vîrf a dascălului din anii 1825—1828. Ultima perioadă a șederii la studii și-o petrece în capitala Franței. De aici se adresează lui Moroiu rămas la Pisa în scrisoarea din 13 decembrie 1824 încurajîndu-și colegul să continue studiile care vor servi țării „săracă de dreptate, aflată sub jugul varvariceștii tiranii“ și care aștepta să răsară și pentru ea „soarele dreptății“³². Din perioada șederii la Paris mai avem o informație privind frecventarea cursului de astronomie al profesorului Aragon căruia în scrisoarea din 8 septembrie 1824³³ semnată Euphrosynus Poteka, pretre valaque“ îi face cunoscut, într-un spirit polemic, punctul său de vedere pe marginea unor constatări privind apa oceanului.

Spirit reformator, cărturar prin formație, patriot cu suflet de țaran, Eufrosin Poteca se va simți pătruns la sfîrșitul studiilor de nevoia de a fructifica experiența acumulată, în țara sa, pentru poporul său. El refuză propunerile cu „groasă plată“ făcute de școlile de limbă greacă din Paris, Londra și Petersburg. Dorința de luminare prin cultură a neamului său este mai puternică. Ea este străbătută de mîndria conștiinței originii noastre latine, cînd afirmă: „Căuțați dascălî în toate părțile să pricinuiți luminarea și fericirea la tot norodul Valahiei... atuncea veți arăta la toată lumea cît pot rumâni, strănepoții romanilor...“³⁴

Reîntors în țară în 1825 Eufrosin Poteca devine titularul cursului de filozofie la Școala de la Sf. Sava în perioada 1825—1828³⁵. Încrederea arătată odi-

²⁹ I. Bianu *Intîii bursieri români în străinătate* în „Revista Nouă“ I, 1888, p. 422.

³⁰ *Ibidem*, p. 426.

³¹ *Ibidem*, p. 429.

³² *Ibidem*, p. 430.

³³ *Ibidem*, p. 431.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ C. R. Motru, *op. cit.*, p. 10.

nioară de Gh. Lazăr în posibilitățile elevului său, de a introduce predarea filozofiei în limba română³⁶, nu fusese desmințită. Trăind într-o perioadă frământată, într-o epocă revoluționară ce pregătea renașterea națională, cărturarul Eufrosin Poteca își va înscrie numele între iluștrii contemporani, reformatori care au contribuit cu mintea și fapta la prefacerile adânci ale vremii lor. Alături de I. H. Rădulescu, Dinicu Golescu, Anton Pann, Grigore Pleșoianu, Stanciu Căpățineanu și alții³⁷, acțiunile lui Eufrosin Poteca s-au întretăiat ori s-au conjugat cu ale acestora. De pildă, Dinicu Golescu menționează cu satisfacție pe Eufrosin Poteca „...profesorul filosofiei, ale căruia osîrdii ne dau foarte bune nădejdi...”³⁸ și ale cărui idei sănătoase, de asanare a moravurilor claselor avute, sînt izvorite nu „...din vre o vrejmașie, ci din iubirea către Nația lui...”³⁹. La rîndul său Eufrosin Poteca, prin cuvinte povăuitoare a inspirat inițiativa lui Golescu de a înființa școala de pe moșia sa (1826), pentru „toate categoriile sociale”⁴⁰.

La 1 octombrie 1825 Eufrosin Poteca își începe activitatea la catedra de filozofie de la Sf. Sava, rostind în prezența mitropolitului Grigore „Discurs la școala din București”. Textul acestui cuvînt inaugural a fost inclus de autorul însuși în lucrarea sa *Cuvînte panighirice și moralnice*⁴¹. De pe pozițiile gîndirii luminate Eufrosin Poteca laudă „virtuțile reformatoare” ale domnului Grigore D. Ghica, pe care „...toată Ungrovlahia nu numai drept judecător, ci părinte iubitor” îl considera așteptîndu-i inițiativele „luminate”. Observăm aici intenția exprimată retoric, a reformelor înfăptuite de „Sus”, mai degrabă decît o realitate a politicii domnești⁴².

Asumîndu-și cu seriozitate sarcinile didactice, cărturarul E. Poteca, aduce contribuții la așezarea filozofiei, desprinsă de teologie, pe baze științifice de predare, uzînd de terminologie modernă nu lipsită de limitele inerente fondului idealist al concepției sale cît și al stilului greoi prin care își comunică adesea ideile. De încercările în această direcție se leagă traducerea lucrării filozofului german Heineccius, „*Elementa Philosophie rationabilis et moralis*”⁴³, pe care o consideră „...cu adevărat folositoare” și utilă „spre fericirea de obște”⁴⁴.

Pentru Eufrosin Poteca, predarea filozofiei trebuia făcută de pe poziția la care ajunsese această disciplină ca știință, între celelalte „științe politicești”, cu o orientare precumpănitor morală, spre „buna educație” a tinerei generații⁴⁵. Cărturarul încearcă o restituire a meritelor diferitelor epoci istorice de pînă în

³⁶ A. Vizanti, *Abecedarul lui Gh. Lazăr*, în „Rev. pentru arheologie filologică”, vol. II, 1883, p. 465.

³⁷ N. Iorga, *Histoire des Roumains*, Bucarest, 1944, pp. 370—391.

³⁸ D. Golescu, *Insemnare a călătoriei mele*, Ed. Nerva Hodos, București, 1910, p. 3.

³⁹ *Ibidem*, p. 43.

⁴⁰ I. Gh. Stanciu, *O istorie a pedagogiei universale și românești pînă în anul 1900*, Ed. didactică și pedagogică, București, 1977, p. 268.

⁴¹ E. Poteca, *Cuvînte panighirice și moralnice*, București, 1826, p. 24—25.

⁴² Dimpotrivă, N. Iorga consideră că domnitorul Gr. D. Ghica „...nu arăta nici un interes special pentru școlile sau pentru literatura din țara sa” (N. Iorga, *op. cit.*, p. 371).

⁴³ J. G. Heineccius, *Filosofia cuvîntului și a năravurilor, adecă logica și etica elementare*, Buda 1829.

⁴⁴ *Ibidem*, p. IV.

⁴⁵ E. Poteca, *op. cit.*, p. 40.

pragul secolului al XIX-lea în domeniul gândirii filozofice. Consideră bunăoară pe greci, continuatori ai gândirii acelor „barbari“ care „...au filosofit înainte de dinșii“⁴⁶. Remarcă marele merit al gânditorilor raționaliști în opoziție cu „haosul scolastic“ al filozofiei medievale. Pornind de la aceste considerații filozofice E. Poteca nu se mărginește la ele, ci se adâncește în cugetări social-politice, preconizând egalitatea socială, desființarea privilegiilor, promovarea „nu după obrazuri, ci după dreptate și învățătură“, iar pentru cei numeroși și obidiți, pentru truditarii gliei, asemenea multor „soluții“ ale proiectelor reformatoare ale vremii gîndește o posibilă „îndreptare“ prin mai „buna lucrare a pămîntului“⁴⁷.

Perioada activității la catedra de filozofie a Școlii de la Sf. Sava, pînă la 1828, se înscrie ca cea mai rodnică și mai înaintată din întreaga viață a cărturarului E. Poteca. Funcția de director⁴⁸ pe care pare s-o fi îndeplinit după retragerea lui I. H. Rădulescu, pe care îl secondase o vreme⁴⁹, i-a conferit cărturarului prahovean puterea de a impune o programă școlară, potrivit principiilor iluministe, cu un accent special pe disciplinele „umaniste“; filozofie, limbi clasice și moderne. Adîncind unele idei reformatoare formulate încă în perioada studiilor în Occident, Eufrosin Poteca, conturează în discursurile rostite în această perioadă, un program de reforme sociale, conținînd ideea egalității sociale, a dezrobirii țiganilor, libertatea tiparului, dezvoltarea școlilor pentru instruirea și educarea poporului. ș.a. De pe pozițiile iluminismului, ale aspirațiilor noii clase el preconizează reorganizarea țării în forma „republicii burgheze“⁵⁰; avînd o concepție mai înaintată decît boierimea progresistă care preconiza „republica aristodemocratică“⁵¹. Din cele trei scrisori cite se cunosc pînă în prezent adresate de stolnicul Voinescu lui Eufrosin Poteca, se desprinde pe de o parte prețuirea de care se bucură gîndirea cărturarului de la Sf. Sava, numit „Socrat al românilor“, iar pe de altă parte ni se dezvăluie judecata iluministă devenită un bun comun al cărturarilor vremii. „Mă crede că, de s-ar putea — i se adresează stolnicul Voinescu — n-aș mai lăsa afară din școli nici un român. Și tineri și bătrîni și bărbați și femei... (pentru a cunoaște) cele trei mari dreptăți ale omenirii, a persoanei zic, a averii și a cinstii“⁵². Recunoaștem concepția de inspirație rousseau-istă. La rîndul său E. Poteca, va relua tema educației concepută prin rolul filozofiei, în discursul din 18 aprilie 1826. Situîndu-se pe direcțiile de gîndire ale teoriei „dreptului natural“, cărturarul consideră că „...lumina cuvîntului se află sădită în tot omul“⁵³ dar trebuie bine îndrumată. El definește în modul cel mai pregnant la noi, rolul „monarhului luminat“, care este chemat să obla-duiască opera de ridicare prin educație și cultură a poporului. Domnul „...slu-

⁴⁶ *Ibidem*, p. 31.

⁴⁷ *Ibidem*, pp. 21—22.

⁴⁸ N. Isar, *Contribuții privind ideologia social-politică și cultura din Principatele Române în prima jumătate a sec. al XIX-lea*. Rezumatul tezei de doctorat, București, 1973, p. 22.

⁴⁹ *Istoria României*, vol. III, București, 1964, p. 1047.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 922.

⁵¹ I. C. Filitti, *Frământările politice și sociale în Principatele Române, de la 1821 la 1828*, București, 1932, pp. 144—145.

⁵² Pasajele citate sînt publicate de N. Isar, *Texte inedite ale ideologiei pașoptise. Trei scrisori ale stolnicului Voinescu adresate lui E. Poteca. (1826)*, în „Revista de Filozofie“ nr. 6/1973, pp. 677—685.

⁵³ E. Poteca, *op. cit.*, p. 10.

jește binele norodului iar nu norodul este și slujește pentru cîrmuitor, așadar acesta, deși are puterea, dar norodul o dă lui și nu poate s-o întrebuințeze decît pentru folosul norodului: iar întrebuințînd-o spre folosul său norodul poate să-l scoată și să aleagă pe alții⁵⁴. Recunoaștem asemănări cu concepția marilor teoreticieni Montesquieu, J. J. Rousseau. Cărturarul nostru formulează cu curaj pentru acele timpuri, pe baza principiului „separării puterilor“ în stat, judecări privind alegerea domnului de o adunare reprezentativă rezultată din dublul scrutin, formată din cei „...mai învățați și care dă mai multă dajdie pe an“⁵⁵. Cel propus pentru înalta funcție urma să îndeplinească condiția de a fi din neam nobil „român curat din moși strămoși“, în vîrstă de cel puțin 40 de ani și de cel mult 60, „învățat ca să aperse filosofia“ și a cărui operă de dreptate să vizeze luminarea poporului. Îndeplinirea misiunii „civilizatoare“ a domnului, urma să se facă prin școală, concepută ca accesibilă, fără deosebire de clasă și cu ajutorul ministrului instrucțiunii publice⁵⁶, care urma să fie, un bărbat luminat cu înclinații de reformator. Concepția sa umanistă, curajoasă prin gîndul generos dezvoltă tema educației prin școală văzută ca posibilă sub o „domnie luminată“, corelată cu imperativul unei politici de pace, care opusă războaielor putea asigura climatul operei de propășire culturală. În acest sens consideră că „...oamenii slăvesc și pre domni și pre împărați mai mult atuncea, cînd împărații și domnii luminează mintea și cuvîntul supușilor prin învățăturile cele bune și prin filosofie decît a-i obicinui la războaie nedrepte și la vîrsări de sîngiuri, ținîndu-i întru întunerecul neștiinței“⁵⁷. O minte ascuțită ca a sa nu putea să nu constate pe de altă parte, adevărata stare socială a poporului. În scrisoarea din 17 august 1826, adresată mitropolitului Grigore, E. Poteca deplînge această stare de împilare: „săracii rumâni, săracii rumâni. Ei deacă au oi plătesc pentru ele, deacă porci, plătesc pentru dinșii, deacă stupi, deacă vii, tutun plătesc deajdie pentru toate, dau și dijme și vamă pentru orice, vînd și apoi pe deasupra plătesc și altă dajdie neîncetat sub deosebite chipuri. Iar dumnealor... își poleiesc calescile, fără a face rumânilor cel mai mic folos...; treaba lor este să stoarcă pe rumâni“⁵⁸.

Accentele de revoltă împotriva nedreptăților sociale se corelează cu poziția sa împotriva imoralității vieții clerului înalt, împotriva misticismului⁵⁹. Poate de aceea este înțeles greșit chiar de un călugăr învățat ca Naum Rîmniceanu, care vorbind de „filozoful nostru de la Franța“, îl suspectează de erezie⁶⁰. Atitudinea sa calificată ca „ateistă“ de autorități, în înțelesul retrograd ce-l dădeau termenului, avea însă motivația precisă a scopului reformator

⁵⁴ E. Poteca, *Rinduiala la alegerea unui cîrmuitor politicesc*, (15 dec. 1827), Manuscris comentat de Iacob Antonovici în „Bul. Episcopiei Hușilor“, II, nr. 9/1926, pag. 81.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 82.

⁵⁶ E. Poteca, „*Insemnare de trebuință și așezarea școlaelor și învățăturilor într-un stat întemeiat pe dreptate* (15 decembrie 1927), Manuscris comentat de Iacob Antonovici în „Bul. Episcopiei Hușilor“, II, nr. 9/1926, pp. 80—81.

⁵⁷ C. R. Motru, *op. cit.*, pag. 10.

⁵⁸ Gh. Nicolaisa, *Trei scrisori ale lui E. Poteca*, în „Convorbiri literare“, LVII, 1925, pp. 816—817.

⁵⁹ C. R. Motru, *op. cit.*, p. 11.

⁶⁰ Gh. Nicolaisa, *op. cit.*, p. 815, Nota 1.

urmărit, în slujba căruia, ideile sale aveau nevoie uneori de un înveliș religios⁶¹. De aici invocarea divinității în multe cuvântări ale sale. Militând pentru promovarea „legii dreptății“ — a iubirii aproapelui, Eufrosin Poteca revendică înlăturarea despotismului, a abuzului, a inculturii. Dând exemple de reforme în Franța, în Rusia, el invocă originea latină a românilor, ca un argument al deșteptării lor. „A zecea parte din toți rumânii de a fi învățat știința legilor și a moralului toate neamurile vecine, în loc de a ne cere ceva ne-ar cinsti, cerind prieteșugul nostru“⁶². Iată aici și o altă valoroasă cugetare privitor la prosperitatea statului prin cultura poporului, o garanție în același timp, a prestigiului său extern.

Ideea ridicării nivelului de cultură al poporului, străbate ca un fir roșu gândirea dascălului de la Sf. Sava în consonanță cu spiritul „iluminist“, al reformelor „de sus“, al căror adept este. Necesitatea acestor reforme la noi, e corelată cu procesul general de renaștere culturală, socială și națională care a cuprins „toate neamurile: de la Portugalia pînă la Siberia“⁶³. În discursul din 20 iulie 1827, rostit în prezența domnitorului și mitropolitului folosind o argumentație istorică bazată pe achizițiile științei și culturii la unele popoare antice, el condiționează de acestea însăși puterea politică a marilor state. Susținând libertatea scrisului și a cuvîntului, Eufrosin Poteca se face luptătorul spiritului innoitor în continuarea precursorilor Școlii ardelenne și de anticipație a generației pașoptiste. „Dacă toate noroadele Europei, merg înainte — va spune el — noi românii strănepoții Romanilor... să rămînem apururea înapoi“, cînd, „în Rusia (de pildă) se află întemeiate pînă acum 6 universități, o mulțime de colegii și gimnazii pentru limbi și științele elementare, în toate cetățile și orașele din toată împărăția, în Norvegia se află 2007 școale... (În) Germania, Italia și Franța și Englitera, ...încă mai din vechime toți locuitorii erau obișnuiți a: trăi mai mult cu învățătura și cuvîntul, decît cu pîinea. cea de toate zilele“⁶⁴. Încheind seria marilor discursuri ale lui E. Poteca cel rostit în decembrie 1827, mostră a aceleiași azeziuni ideatice iluministe, marchează totodată și sfîrșitul celei mai valoroase și mai înaintate etape de muncă și gîndire din viața cărturarului prahovean.

Gîndirea lui Eufrosin Poteca suferă limitele specifice epocii în care trăiește, cît și ale propriei sale formații intelectuale, soluția reformelor fiind pentru el cea culturală, morală, inițiată de domni și boieri, fără implicarea factorului popular.

Întreaga activitate desfășurată pînă în pragul deplinei maturități — avea în jur de 42 de ani — ne profilează un cărturar format prin osîrbie proprie, dascăl cu suflet de patriot, cleric cu o gîndire deschisă spre filozofia raționalistă a vremii și spre nevoia de propășire a neamului său. Ajuns la puterea creatoare de vîrf — acel „acmé“ cum îl numeau anticicii, la o experiență bogată, Eufrosin Poteca a adunat în discursurile sale din anii celei mai rodnice și mai înaintate activități, 1825—1828, ca dascăl la școala de la Sf. Sava, tot ceea ce mintea și

⁶¹ N. Isar, *Conceptia iluministă a lui E. Poteca în baza analizei discursurilor sale din anii 1825—1828*, în „Rev. de filosofie“, nr 12/1965, p. 1641.

⁶² J. G. Heineccius, *op. cit.*, pp. 349—350.

⁶³ C. R. Motru, *op. cit.*, p. 20.

⁶⁴ J. G. Heineccius, *op. cit.*, pp. 361—364.

ființa sa cugeta și simțea a fi „soluția“ reformatoare pentru libertatea și prosperitatea românilor la acel început de secol.

*
*   *
*

Ne propunem să ducem în continuare — într-o prezentare viitoare — analiza crepusculului activității și a vieții cărturarului prahovean și în intenția de a alcătui în acest fel, pentru prima dată, o micro monografie a vieții și operei lui Eufrosin Poteca pe baza documentației existente și a stadiului în care a ajuns cercetarea actuală.